

גיליון מס' 3

ברכות ט"ז-כ"ב

כ"ב-כ"ח טבת, שבוע פרשת וארא, תש"פ

הרהור כדיבור \ לאו כדיבור (ברכות כ ע"ב – כא ע"א)

רב חסדא ורבינא חלקו האם הרהור כדיבור או לא בהקשר של קריאת שמע וברכת המזון. ראשונים ואחרונים חיברו בין מחלוקת רב חסדא ורבינא בענין הרהור כדיבור, עם מחלוקת התנאים (ברכות טו ע"א): "הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, רבי יוסי אומר: לא יצא". להלן נדון האם הרהור כדיבור או לא בנוגע להרהור בעת התפילה, וללימוד תורה בהרהור.

ברכות כ ע"ב – כא ע"א

משנה. בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפנייה ולא לאחריה. ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו. רבי יהודה אומר: מברך לפנייהם ולאחריהם גמרא. אמר רבינא: זאת אומרת הרהור כדיבור דמי. דאי סלקא דעתך לאו כדיבור דמי, למה מהרהר? אלא מאי, הרהור כדיבור דמי... ורב חסדא אמר: הרהור לאו כדיבור דמי. דאי סלקא דעתך הרהור כדיבור דמי, יוציא בשפתיו? אלא מאי הרהור לאו כדיבור דמי. למה מהרהר? אמר רבי אלעזר: כדי שלא יהו כל העולם עוסקין בו והוא יושב ובטל. ונגרוס בפרקא אחרינא? אמר רב אדא בר אהבה: בדבר שהצבור עוסקין בו. והרי תפלה דדבר שהצבור עוסקין בו, ותנן "היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק אלא יקצר" (ברכות כב ע"ב), טעמא דאתחיל הא לא אתחיל לא יתחיל? שאני תפלה דלית בה מלכות שמים. והרי ברכת המזון לאחריו דלית בה מלכות שמים, ותנן "על המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו"? אלא קריאת שמע וברכת המזון דאורייתא ותפלה דרבנן.

תוספות ברכות כ ע"ב

ורב חסדא אמר לאו כדיבור דמי - ר"ח פירש דהלכה כרב חסדא, מדתרצי רב אדא ורבי אלעזר למלתיה, שמע מיניה כותיה קיימי, ולא יצא בקריאת שמע בהרהור.

ריטב"א ברכות כא ע"א

אלא קריאת שמע וברכת המזון דאורייתא תפלה דרבנן. יש לומר דהשתא הדרינן מטעמא דאמרינן לעיל דצריך לעסוק בדבר שהצבור עוסקים בו, דודאי ברכת המזון אינו דבר שהצבור עוסקים בו, דביחיד הוא על הרוב, ואפילו הכי אמר ליה. אלא טעמא משום דקריאת שמע וברכת המזון דאורייתא ועביד בהו מאי דאפשר, ואומר אותם בהרהור אף על גב דלא הוי כדיבור. ולענין הלכתא קיימא לן כרב חסדא דהרהור לאו כדיבור דמי, דסוגיא כותיה אזלא וכן פסקו הגאונים ז"ל. וכן נמי משמע בריש פרק היה קורא (ברכות טז ע"א) דהרהור לאו כדיבור דמי, דעד כאן לא פליגי אלא אם צריך להשמיע לאזנו אבל לכולי עלמא צריך להוציא בשפתיו. ואפשר נמי למימר דרבינא נמיס בירא ליה הכי, דלא אמר אלא זאת אומרת משום דמתניתין קשיתיה, וליה לא סבירא ליה.

• הסבר את הנימוקים השונים מדוע הלכה כרב חסדא לפי תוספות ולפי הריטב"א.

רמב"ם הלכות קריאת שמע ב, ח [ע"פ תנא קמא במשנה ברכות טו ע"א]

הקורא קריאת שמע... צריך להשמיע לאזנו כשהוא קורא. ואם לא השמיע לאזנו יצא.

רמב"ם הלכות ברכות א, ז

כל הברכות כולן צריך שישמיע לאזנו מה שהוא אומר. ואם לא השמיע לאזנו יצא, בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו.

רמב"ם הלכות שבת כד, א [ע"פ שבת קנ ע"א]

...אסור לאדם להלך בחפציו בשבת ואפילו לדבר בהן כגון שידבר עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאי זה סחורה ילך למקום פלוני, כל זה וכיוצא בו אסור שנאמר "ודבר דבר" (ישעיהו נח, יג) דבור אסור, הרהור מותר.

- בהלכות קריאת שמע ובהלכות ברכות פסק הרמב"ם: "אם לא השמיע לאזנו יצא", אך בהלכות ברכות הוסיף עוד: "בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו". מה הסיבה לכך שהמשפט בהלכות ברכות לא מופיע בהלכות קריאת שמע?
- דברי הרמב"ם בהלכות שבת סותרים לכאורה את דברי הרמב"ם בהל' ברכות. הסבר הסתירה.

השאגת אריה יישב את הסתירה ברמב"ם, והסביר מדוע בקריאת שמע יש לפסוק שהרהור לאו כדיבור.

הרב אריה לייב ממיץ, שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן ו

הרמב"ם כתב בהל' ברכות (א, ז): "כל הברכות כולן צריך להשמיע לאזניו מה שהוא אומר ואם לא השמיע לאזניו יצא בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו". הרי שכתב אפילו לא הוציא בשפתיו אלא שבירך בלבו נמי יצא, שמע מינה דסבירא ליה הרהור כדיבור דמי. וקשיא לי שהרי בהל' שבת (כד, א) כתב הרמב"ם "דיבור אסור הרהור מותר", אלמא הרהור לאו כדיבור דמי, וזה סותר למה שכתב בהל' ברכות (א, ז).

ונראה לי דסבירא ליה להרמב"ם דעל כרחק לא פליגי רב חסדא ורבינא אי הרהור כדיבור דמי אי לא, אלא גבי קריאת שמע דכתיב בה לשון דיבור שנאמר "ודברת בס", אלמא דיבור בעי, שהרי אמתניתין דבעל קרי מהרהר בלבו דאומר קריאת שמע קאי, ועלה פליגי ומינה דייקי למילתייהו כמבואר באותה סוגיא. אבל בשאר כל המצות דלא כתיב בהו דיבור, אפילו רב חסדא מודה דבהרהור נמי סגי להו. הילכך ברכת המזון דכתב רחמנא "ואכלת ושבעת וברכת" (דברים ח, י) סתמא ולא נאמר ביה דיבור, בהרהור בעלמא נמי סגי, אפילו לרב חסדא דסבירא ליה הרהור לאו כדיבור דמי, דהא לא כתיב ביה דיבור, הילכך אין צריך דיבור כלל. והוא הדין לכל הברכות שהן מדברי סופרים כעין ברכת המזון דאורייתא תקון ובהרהור בעלמא סגי להו.

ומזה תבין שמה שכתב הרמב"ם (הל' קריאת שמע ב, ח) "וצריך להשמיע לאזניו כשהוא קורא, ואם לא השמיע לאזניו יצא" וכתב עליו הכסף משנה בשם רבי מנוח "וצריך להשמיע לאזניו שיחנתוך

קריאתו בשפתיו, לא שיקרא בלבו". ולפי זה הא דמסיים הרמב"ם "ואם לא השמיע לאזניו יצא" היינו שקרא בלבו ולא הוציא בשפתיו, אלמא הרהור כדיבור דמי, דליתא להאי פירושא. דגבי

קריאת שמע מודה הרמב"ם דכיון דכתיב בה "דיבור" הרהור לאו כדיבור דמי, כדמוכח ההיא (הל' שבת כד, א). והא דכתב "לא השמיע לאזניו יצא" היינו שהוציא בשפתיו, רק שלא השמיע לאזניו, והיינו דלא מסיים הרמב"ם גבי קריאת שמע כמו שמסיים בהל' ברכות (א, ז) "ואם לא השמיע לאזניו יצא בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו", משום דגבי קריאת שמע הרהור לאו כדיבור דמי סבירא ליה.

- לדברי השאגת אריה, מדוע מחלוקת רב חסדא ורבינא היא רק בנוגע להרהור בעת קריאת שמע, אך הם אינם חולקים בברכת המזון ובברכות אחרות?
- השאגת אריה דחה את פירוש הכסף משנה בשם רבנו מנוח לדברי הרמב"ם. השב תשובה לשאלת השאגת אריה.
- עין שוב בדברי הגמרא בסוגייתנו, והקשה מהדיון אודות ברכת המזון על דברי השאגת אריה.

הרב עובדיה יוסף הציע פירוש אחר לסתירה ברמב"ם.

הרב עובדיה יוסף שו"ת יביע אומר, חלק ד, אורח חיים סימן ג

דאיכא למימר דדוקא לענין מצוה כגון ברכת המזון הרהור כדיבור דמי, משום דמחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קדושין לט:), אבל לענין איסור דברי חול בשבת כיון דמחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, משום הכי אמרינן הרהור לאו כדיבור דמי, ואמרינן דיבור אסור הרהור מותר. ...ולפי זה יש לומר גם כן מה שהקשה השאגת אריה (סימן ו) דלכאורה הרמב"ם סותר עצמו בזה, שכאן פסק שאם בירך ברכת המזון בליבו בלבו יצא, אלמא הרהור כדיבור דמי. והוא עצמו (הל' שבת כד, א) פסק דדיבור אסור הרהור מותר, אלמא הרהור לאו כדיבור דמי. ע"ש. ולפי האמור ניחא שהרמב"ם מחלק בין איסור למצוה.

- הסבר את ההבחנה שהציע הרב עובדיה יוסף בין הרהור בשבת לבין הרהור בברכת המזון.
- האמרה "מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה" נאמרה בהקשר של שכר ועונש ולא בעניני איסור או מצוה. הסבר את ההבדל בין הרהור בברכות לבין הרהור בשבת על בסיס ההבחנה האם הרהור הוא לטובתו של המהרהר והוא מעונין בו, לבין מצב בו המהרהר איננו רוצה שהרהור ייחשב לו כדיבור.

הרב יעקב ישראל קנייבסקי, "בענין הרהור כדיבור", קהילות יעקב – ברכות,

סימן י

ראיתי בספר יד אליהו סימן יב ד"ה ותו, שהקשה השואל לדברי רבינא דהרהור כדיבור דמי, ...אם כן היכי משכחת לה תפילה כדינה, והלא רוב האנשים מלאים מחשבות זרות בשעת תפילה, וכיון

דהרהור כדיבור, הוי ליה כמפסיק בשיחה באמצע תפילתו דחוזר לראש [עיינן שו"ע אורח חיים סי' קד, ו ובמשנה ברורה שם]? ולכאורה היה נראה דדוקא דיבור בפיו הוי הפסק לתפילה שמתפלל

בפיו, אבל דיבור שע"י הרהור נהי דנחשב כמדבר, מ"מ לא בפיו מדבר אלא בלב ואין זה הפסק לדיבור התפילה שבפה.

...אך נראה לכאורה דדין זה במחלוקת שנויה. דהנה התוס' (ברכות כא ע"ב ד"ה עד שלא) כתבו בשם רש"י (סוכה לח ע"ב ד"ה הוא אומר ברוך) דהשומע קדיש או קדושה באמצע שמונה עשרה ישתוק ויכוון לצאת דשומע כעונה. ור"ת ור"י כתבו דאם נאמר שומע כעונה אם כן הוי הפסק לתפילתו. ומ"מ המנהג הוא כרש"י, וגדול כח המנהג. עכ"ד התוס'. ולכאורה בהכי פליגי, דרש"י סובר דלא נחשב הפסק לדיבור פיו, אלא כשמעשה ההפסק הוא גם כן בפיו, ולכן אע"פ דשומע כעונה אין זה הפסק לתפילתו. ודעת החולקים [ר"ת ור"י] הוא דבכל גיוני חשיב הפסק כיון שהגברא נחשב מדבר באמצע תפילתו.

גם בדעת רש"י יש לומר טעם אחר בהא דשומע כעונה לא חשיב הפסק. דיש לומר דרש"י ז"ל סובר דענין שומע כעונה אין הענין שנחשב שהשומע מדבר, אלא השומע יוצא בזה שחברו מדבר כעין ענין שליחות, וצריך לזה רק שיצטרף בשמיעה ואז נפטר במעשה חברו. ולכן אין הדין שומע כעונה משוי ליה הפסק, כיון דלא נחשב שהוא המדבר, רק חברו מדבר והוא נפטר במעשה חברו. ולפי זה היכא דהדיבור מתייחס לו אז לכולי עלמא הוי הפסק אע"פ שלא היה דיבור בפה אלא בשמיעה, והוא הדין בהרהור דכל כי האי חשיב הפסק. והדרה השאלה הנ"ל למה לא נחשבו המחשבות הזרות שבתוך התפילה כהפסק למאן דאמר הרהור כדיבור דמי.

ונראה בזה דגם למאן דאמר הרהור כדיבור דמי, אין זה אלא היכא שמשתמש בהרהור במקום דיבור, כגון מתפלל או מברך בהרהור במקום דיבור, כגון מתפלל או מברך בהרהור... אבל בבאין למחשבתו הרהורי דברים בעלמא ואיננו חושב בהם לשם ענין דיבור, לא נחשבו דיבור לכולי עלמא. ...דכל שנעשה ממילא אין זה נקרא מעשה שלו, וממילא אין זה דיבור שלו שיהא נחשב הפסק בתפילתו, ואכתי צ"ע.

- הסבר את השאלה על דברי רבינא ממי שמהרהר בעניני חולין באמצע התפילה, ואת התשובה לשאלה.
- הסבר ע"פ רש"י את משמעות דין "שומע כעונה", ומדוע לפי הסבר אחד אין זה נחשב כהפסק בתפילה.
- הסבר ע"פ רש"י באופן שונה את משמעות דין "שומע כעונה", ומדוע לפי הסבר זה ההרהור נחשב כהפסק בתפילה, ואת התשובה לשאלה זו.

הלכה למעשה –

מהרהר בדברי תורה וברכות

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מז סעיפים ג,ד
 הכותב בדברי תורה, אף על פי שאינו קורא, צריך לברך. המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך.
משנה ברורה סימן מז ס"ק ד

הכותב – סבירא ליה דכתיבה עדיף מהרהור. והטעם יש אומרים משום דעביד מעשה, ויש אומרים דדרך הכותב להוציא תיבות מפיו בשעת הכתיבה. וכל זה בכותב ספרים לעצמו דרך לימודו ומבין מה שהוא כותב, אבל סופר המעתיק ואינו מבקש להבין, אין צריך לברך דאין זה לימוד, וכל שכן אם כותב איזה פסוק באיגרת הרשות לדבר צחות, אין צריך לברך כיון שאינו מתכוין ללמוד. ולענין מעשה הסכימו האחרונים שלא לסמוך על דעת המחבר לברך על הכתיבה לבדה בכל גווי שהרי מ"מ אינו רק מהרהר בדברי תורה. אלא ראוי לכל כותב בדברי תורה שיוציא מפיו קצת תיבות להנצל מברכה לבטלה אם אינו אומר פסוקי ברכת כהנים או ברייתא דאלו דברים אחר הברכה כמו שנוהגין:

אינו צריך – דהרהור לאו כדיבור דמי. ולפ"ז יש ליהזר לאותן הלומדים בעיון מתוך הספר שיזהרו להוציא קצת דברי תורה בפה אחר הברכה אם אינו אומר פסוקי ברכת כהנים או שאר דברי תורה אחר הברכה כמו שנוהגין.

הרב מרדכי אליהו, שו"ת מאמר מרדכי כרך א אורח חיים סימן ח

[קריאת שמע וברכת המזון]: אדם שנמצא במקום שהוא אנוס למשך כשעתיים, והרהר בלבו את קריאת שמע כדעת השו"ע, ואח"כ עבר האנוס ויכול לקרוא ק"ש בפיו, האם חייב לחזור ולקרוא קריאת שמע בפיו או לא (וכן אם הרהר ברכת המזון כנ"ל, האם חייב לברך בפיו או שמכיון שהרהר בליבו והוא אנוס יצא יד"ח)?

דעת הפרי חדש (סי' ס"ב אות ד') שיקרא קריאת שמע עוד פעם. אך בעל יד אהרן (שם) ס"ל שבאנוס הדין הוא שהרהור כדיבור, ומכיון שהרהר קריאת שמע יצא ידי חובה. וטעם מחלוקתם, אם הרהור כדיבור דמי באופן שהוא אנוס, או כיון שאין לו ברירה יהרהר והקב"ה יחשיב לו את זה כקריאת שמע או ברכת המזון (עיין למשנה ברורה ס"ק ז' שדעתו כדעת הפר"ח, ועיין שם בביאור להלכה ד"ה יצא. אולם עיין בכה"ח אות ח' שהביא עוד פוסקים שסוברים שלא צריך לחזור, כי לדעתם באנוס אומרים "הרהור כדיבור").

ועל כן בקריאת שמע שקרא באנוס והלך האנוס, כיון שאין חשש לברכה לבטלה אין נפקא מינה ויחזור ויקרא. אבל בברכת המזון שבירך בהרהור ואם יחזור ויברך יש חשש של ברכה לבטלה, ע"כ יחזור ויברך בלי שם ומלכות, ויהרהר שם ומלכות בלבו. ובפרט לסברת הרמב"ם [ברכות א, ז] שיוצא ידי חובה בברכת המזון בהרהור אפילו בלי אנוס.

...[ברכות]: לדעת הרמב"ם [הל' ברכות א, ז], אם הרהר יצא ידי חובה, וכאמור אין איסור של הרהור שם ה', וע"כ מה שרגיל לכתוב גאון עוזנו בעל הבן איש חי שאם יש ספק יברך ויהרהר שם ומלכות בליבו, כדין פוסק על פי דעת הרמב"ם הנ"ל, היינו שאם מהרהר את כל הברכה כולל שם ה' יצא ידי חובה, ועם כל זה אם מהרהר שם ה' אינו כדיבור ומותר להרהר במקום הצורך.

ועל כן אם הוא מסופק, אנו פוסקים ספק ברכות להקל היינו שלא יברך, ותיקן הבן איש חי שיברך את הברכה ויהרהר שם ומלכות. דרך אחרת מצא הבן איש חי (שנה ראשונה פרשת וישב סעי' ט"ו) לגבי ברכות (ולא בתפילה) והוא שיאמר: ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה ה' אלוקי ישראל אבינו, מעולם ועד עולם, שהכל נהיה בדברו, וכדו'.

אמונה

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ח עמוד ב

אומר מורי הרב נר"ו שמי שמתחייב בברכה ואינו יכול לאומרה שאין ידיו נקיות או שעומד במקום שאינו נקי כגון החולה שאין מטתו נקיה ואינו יכול לבטא בשפתים התפלה, יש לו להרהר הברכה או התפלה שנתחייב בה. ואף על פי שאינו יוצא ידי חובה אלא באמירה, יש לו להרהר בלבו, וה' יראה ללבב ויתן לו שכר המחשבה. דאמרין הכי במדרש [תהילים פרק ה]: " 'אמרי האזינה ה' בינה הגיגי' (תהילים ה, ב) אמר דוד: רבש"ע בשעה שאני יכול לדבר 'אמרי האזינה', ובשעה שאיני יכול לדבר 'בינה הגיגי' ". "הגיגי" רצה לומר המחשבה, שאם היה רוצה לומר דבור אפילו לבשר ודם אין לומר בינה בדבר ששומע, אלא מתוך שאינו אלא במחשבה אמר לשון בינה. וכן נראה מהפסוק שאומר "בהגיגי תבער אש דברתי בלשוני" (תהילים לט, ד), דמשמע שהדבור דבר אחד והמחשבה דבר אחר.

רבינו ירוחם ממיר, דעת תורה - במדבר, עמ' קז

אופן המעשה הוא להבין ולהשכיל לשמוע וכו' עד לעשות... שהמעשה צריך לעבור קודם דרך הלב, והגיון לבי לפניך, נמצא כי בכל מעשה ומעשה יש עבודת הלב ועבודת הגוף, רוצה לומר המעשה. ויוצא מזה נפקא מינה לדינא, כי הרבינו יונה ז"ל [ברכות דף ח ע"ב בדפי הרי"ף] כתב שמי שמתחייב בברכה, ואינו יכול לאומרה, שאין ידיו נקיות, או שעומד במקום שאינו נקי וכו', יש לו להרהר הברכה או התפלה. והקשו עליו שהרי אין להרהר במקומות המטונפים... ולפי דברינו הלא מבואר הרבינו יונה ז"ל בטוב טעם ודעת, דבמעשה המצוה יש שני דברים: [א] הלמעשה של המצוה, דהיינו הדיבור, קריאת המלים וכדומה, [ב] עבודת הלב, אשר עבודתה היא החשק והתשוקה לקיים דבר ה'. וזה אינו תלוי אף במחשבה כמובן, וזה מותר גם כן במבואות המטונפות.

הרב צדוק הכהן מלובלין - דברי סופרים אות לה

עיקר עבודת האדם כל היום דכל עמל אדם לפיהו, בקול תורה וקול תפילה, העיקר הוא בלב. ותפילה נקרא "עבודה שבלב" (תענית ב' א), וכן בתורה נאמר (יהושע א' ח') "והגית בו יומם ולילה" והגיון הוא בלב כמו שנאמר (תהילים י"ט ט"ו) "והגיון לבי".

וגם בקריאת שמע שהוא עיקר קבלת עול מלכות שמים קיימא לן כמאן דאמר (ברכות כ ע"ב) הרהור כדיבור דמי, ואף... דעיקרו בהתגלות בפה, כיון דהרהור כדיבור דמי הרי חשוב כדיבור ופה, ועיקר שכינת מדת המלכות הוא בלב איש הישראלי כמו שנאמר (תהילים עג, כו) "צור לבבי".